

В і д з и в

офіційного опонента на дисертацію Назаренко Галини Анатоліївни
«Теорія і практика виховання культури демократизму учнів старших класів
загальноосвітніх навчальних закладів»,
представлену на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання.

Актуальність теми. Глобалізаційні, євроінтеграційні процеси, які відбуваються в суспільстві, соціокультурні та політичні реалії останніх років суттєво вплинули на рівень розвитку громадянської свідомості українського народу, утвердження демократичних цінностей, ідеалів, прав і свобод, готовність до активної участі в керуванні державою.

Серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальним виступає громадянське виховання як основоположне, що відповідає нагальним викликам сучасності та закладає підвалини для формування свідомості дітей та молоді, які розглядатимуть державу як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї гуманізму, демократії, свободи, толерантності. Надто важливою проблема становлення й розвитку культури демократизму як культури визнання й реалізації народовладдя постає в контексті виховання учнів старших класів, які незабаром увійдуть у самостійне життя. З огляду на це, обрана Г.А. Назаренко для дисертаційного дослідження проблема, є досить актуальною не лише для педагогіки, а й інших галузей наукового знання, таких, як психологія, соціологія, політологія.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно науково-дослідної теми лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України «Патріотичне та морально-етичне виховання підростаючого покоління» (державний реєстраційний номер 0102U000390). Тему дисертації затверджено рішенням вченої ради Інституту проблем виховання НАПН України (протокол № 10 від 24 листопада 2011 року) та узгоджено рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових

досліджень з педагогічних і психологічних наук України (протокол № 10 від 20 грудня 2011 року).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Експертиза дисертаційного дослідження засвідчує, що сформульовані у ньому наукові положення, практичні й методичні рекомендації є достатньо обґрунтованими та достовірними. Складний, інтегрований характер предмету дослідження обумовив особливості розробки змісту концептуальних засад, методологічних підходів, які дозволяють цілісно здійснити науковий задум, а саме: аксіологічний, компетентнісний, особистісно орієнтований, суб'єктно-діяльнісний. Зазначені концептуальні підходи виконують у дослідженні стратегічну функцію, засвідчують прогностичний характер мислення, наукову зрілість дисертантки та її підготовленість до здійснення фундаментальних досліджень.

Достовірність та обґрунтованість дослідження забезпечено використанням комплексу взаємопов'язаних методів дослідження: теоретичні – аналіз філософської, політологічної, психологічної, соціологічної, педагогічної літератури, порівняння, класифікація для визначення категоріального апарату; порівняльно-історичний метод для вивчення генези демократії як народовладдя, становлення демократичних засад освітньої діяльності та суб'єкт-суб'єктної взаємодії; контент-аналіз нормативно-правових документів (для уточнення сутності демократизації діяльності загальноосвітніх навчальних закладів) та чинних навчальних програм і підручників (для визначення аспектів суспільствознавчої освіти, які потребують удосконалення); систематизація й узагальнення теоретичних та емпіричних даних для розроблення концепції і технології виховання культури демократизму старшокласників; теоретичне моделювання для розроблення концептуальної моделі технології виховання культури демократизму учнів старших класів; емпіричні – психолого-педагогічна діагностика (анкетування, тестування, самооцінювання, творчі завдання, експертні оцінки); педагогічне спостереження за проявами культури демократизму у поведінці та діяльності старшокласників; аналіз педагогічної

практики для визначення її потенційних можливостей у контексті дослідження; педагогічний експеримент для перевірки ефективності розробленої концепції виховання культури демократизму учнів старших класів та відповідної технології; статистичні: методи математичної статистики для кількісного та якісного аналізу одержаних результатів, визначення результативності експериментальної роботи з апробації концепції та відповідної технології виховання культури демократизму учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів.

У роботі поставлено комплекс завдань, вирішення яких відбиває основні наукові та практичні здобутки дисертації, а саме: здійснити аналіз соціокультурних, філософсько-політологічних та психолого-педагогічних детермінант культури демократизму особистості; розкрити сутність та визначити структурні компоненти культури демократизму учня старших класів; виявити потенціал сучасної педагогічної практики для виховання культури демократизму учнів старших класів загальноосвітнього навчального закладу; розробити концепцію і технологію виховання культури демократизму учнів старших класів; обґрунтувати критерії, показники, спрогнозувати та схарактеризувати рівні культури демократизму старшокласників; апробувати організаційно-педагогічні умови виховання культури демократизму старшокласників, які оптимізують реалізацію розроблених концепції та технології; на основі узагальнення результатів дослідження окреслити прогностичні вектори діяльності загальноосвітнього навчального закладу щодо виховання культури демократизму старшокласників.

Наукова новизна роботи полягає у цілісному науковому обґрунтуванні концепції та технології виховання культури демократизму учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів.

Найбільш цінними, на думку опонента, є новації теоретико-методичного характеру:

визначено сутність поняття «культура демократизму учня старших класів», яке є досить широким сплетінням багатьох залежностей і складним за своєю сутністю. Обираючи структурно-логічну парадигму і спираючись на

аксіологічний, компетентнісний, особистісно-орієнтований та суб'єктно-діяльнісний підходи, дослідниці вдалося сформулювати базову дефініцію роботи, як інтегральне особистісне утворення старшокласника як активного, самостійного та відповідального громадянина демократичної держави, яке характеризується інтеріоризацією ним системи цінностей демократії як народовладдя, усвідомленістю власних переконань, ставлень, мотивів, цілей та засобів самовизначення, самореалізації, саморозвитку як суб'єкта демократичної взаємодії з іншими громадянами, інститутами громадянського суспільства, органами державної влади та місцевого самоврядування, сформованістю якостей, здатностей і звичок, що визначають демократичний спосіб поведінки й діяльності у соціальній, економічній, політичній і культурній сферах суспільного життя;

обґрунтовано змістові компоненти (когнітивний, емоційно-ціннісний, діялісно-практичний), що визначають особливості розвитку основних характеристик цього аспекту культури у старшому шкільному віці;

визначено критерії (знання демократичних основ суспільного життя, демократична спрямованість, активність самореалізації у демократичній взаємодії) та відповідні показники, а також схарактеризовано рівні культури демократизму учнів старших класів: ініціативно-рефлексивний (високий), активно-рефлексивний (достатній), активно-репродуктивний (середній), пасивно-репродуктивний (низький); розроблено концепцію (що охоплює теоретико-методологічний, змістово-функціональний, процесуально-організаційний, підсумково-аналітичний складники);

обґрунтовано технологію виховання культури демократизму учнів старших шкільних класів, яка ґрунтується на методології особистісно-орієнтованого, суб'єктно-діялісного, компетентнісного підходів. Завдяки цьому побудована технологія має чітку структуру, яку утворюють теоретико-методологічний, змістовно-функціональний, процесуально-діялісний, підсумково-аналітичний складники, в ній також враховано дію референтних суб'єктів формувального впливу на особистість (педагоги, інститути громадянського суспільства, органи влади та місцевого самоврядування),

форми і методи педагогічної взаємодії, засоби масової інформації, науково-методичне забезпечення виховного процесу. Методична інтерпретація технології на практиці дозволила здобувачці поєднати традиційні та інноваційні методи виховання, оптимізувати її зміст і форми, створити сприятливе для старшокласника демократичне середовище.

Теоретична цінність і практична значущість наукових результатів. З огляду на значущість отриманих автором результатів, дисертаційну роботу слід віднести до дослідження, яке вирішує актуальну проблему виховання культури демократизму учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів. В межах дисертаційної роботи отримано нові наукові результати, які є реальним внеском у педагогічну науку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в упровадженні у практику діяльності загальноосвітніх навчальних закладів технології виховання культури демократизму учнів старших класів, методики діагностування рівнів сформованості культури демократизму старшокласників, навчальної програми факультативного курсу «Вчимося демократії» для учнів 10–11 класів, сайту для старшокласників «Вчимося демократії разом!» як координаційного центру інформаційно-комунікаційного простору, спрямованого на виховання культури демократизму учнів старших класів; підготовці методичного посібника педагогів «Виховуємо культуру демократизму особистості», Програми підготовки педагогів у системі післядипломної освіти щодо виховання культури демократизму учнів старших класів, методичних посібників за результатами дослідно-експериментальної роботи «Виховання культури демократизму особистості засобами телекомунікаційних проєктів», «Сучасні підходи до виховання демократичної політичної культури як компоненту культури демократизму старшокласників», «Виховання культури демократизму старшокласників засобами факультативного курсу «Вчимося демократії».

Слід відмітити самостійність й оригінальність підходу автора до впровадження означених форм. Зокрема, факультативний курс «Вчимося демократії» включав чотири розділи («Політична і державна влада у сучасному світі», «Демократичні засади української держави», «Громадянське суспільство

як інститут демократичної політичної системи української держави», «Особистість як суб'єкт суспільно-владних відносин») реалізувався через участь старшокласників у дискусіях, дебатах, форумах, тренінгах, «сократівських діалогах», круглих столах, Інтернет-тренінгах, участь у створенні Інтернет-сайту «Вчимося демократії разом» та ін.

Досить обґрунтованою є позиція автора про те, що ефективність виховного процесу значною мірою залежала від підготовки педагогів до виховання культури демократизму учнів старших класів. Така підготовка забезпечувалась шляхом упровадження в систему методичної роботи відповідної авторської програми, яка включає: навчально-тематичний план факультативного курсу «Теорія і технологія виховання культури демократизму старшокласників» для використання на курсах підвищення кваліфікації, дистанційний спецкурс з аналогічною назвою для самостійного опанування педагогами у міжкурсовий період у рамках Інтернет-школи професійної майстерності.

Практична значущість результатів дисертаційної роботи визначається їх реальним впровадженням у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів Черкаської області: Смілянський НВК ЗОШ № 3; Шполянський НВК ЗОШ № 2; Тальнівська ЗОШ № 2; Соколівоцька ЗОШ; Монастирищенський навчально-виховний комплекс «Ліцей – загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів «Ерудит»»; Москаленківський НВК «Дошкільний навчальний заклад – загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів»; Золотоношківську ЗОШ; Шевченківську спеціалізовану загальноосвітню школу-інтернат з поглибленим вивченням предметів гуманітарно-естетичного профілю; Макіївську гімназію; Єнакієвський навчально-виховний комплекс № 2; Новоазовську загальноосвітню школу; Гродівську ЗОШ; НВК «Загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів – дошкільний навчальний заклад»; Новоолександрівський НВК «Загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів – дошкільний навчальний заклад»; Комунальний заклад освіти «Середня загальноосвітня школа № 11»; Комунальний заклад освіти «Середня загальноосвітня школа № 46»; Комунальний заклад освіти «Середня загальноосвітня школа № 65»;

Комунальний заклад «Школа-інтернат II–III ступенів «Рівненський обласний ліцей»»; Корецький НВК «Школа I–II ступенів – ліцей».

Повнота викладу в опублікованих працях наукових положень, висновків і рекомендації. Наукові положення, висновки й рекомендації, що сформульовані в дисертації є достовірними. Вірогідність результатів експериментальної роботи підтверджена за допомогою критерію Пірсона (χ^2). Відмінності у рівнях вихованості культури демократизму учнів старших класів не випадкові, а є наслідком впровадження означеної технології.

Основні результати дисертаційного дослідження опубліковані у 55 публікаціях (з яких 52 одноосібні), а саме: 1 монографія (одноосібна), 5 методичних посібників (з них 2 одноосібні), 20 статей у наукових фахових виданнях України та 5 у зарубіжних періодичних наукових виданнях, 3 статті в інших виданнях, 21 – у збірниках матеріалів конференцій.

Відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертація має традиційну структуру: вступ, п'ять розділів, висновки, список використаних джерел, додатки. Робота виконана в науковому стилі. Автореферат забезпечує ідентичність основних положень, висновків та пропозицій роботи.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Відзначаючи загальний високий рівень обґрунтованості теоретичних і методичних положень дисертаційної роботи Г.А. Назаренко, її цілісність та логіку викладу матеріалу, можна вказати й на наявність певних дискусійних положень:

1. Відзначаючи безсумнівну наукову новизну доробку та його теоретичну значущість, слід зауважити, що у дисертації не коректно сформульовано мету та предмет дослідження. Автор планує апробувати концепцію досліджуваного процесу. Разом з тим, в обґрунтуванні концепції дослідження (ст. 12-14 дисертації, ст. 4-5 автореферату), зазначається про технологію, упровадження якої забезпечить реалізацію концепції.

2. У вступі роботи навчальні заклади, які були обрані як дослідно-експериментальна база, і ті, в яких відбувалося упровадження результатів дослідження, абсолютно тотожні.

3. На наш погляд, авторське трактування поняття «культура демократизму учня старших класів» (ст. 80 дисертаційного дослідження) було б більш переконливим якби автор спочатку обґрунтував змістові компоненти культури демократизму, охарактеризував вікові особливості учнів старшого шкільного віку, а потім на основі аналізу цих складових подав визначення означеного поняття.

4. На думку опонента, у дисертаційному дослідженні варто було б не тільки розкрити змістовий потенціал суспільно-гуманітарних дисциплін для виховання базових основ культури демократизму учнів старших класів, а й запропонувати конкретні механізми (методи, прийоми, засоби), які забезпечать ефективність реалізації означеного потенціалу.

5. На ст. 280 дисертаційного дослідження автором констатується, що «... виховання культури демократизму старшокласників залежить від готовності педагогічних працівників до такої діяльності». Однак, у тексті дисертації відсутній експериментальний матеріал про рівень готовності педагогів до виховання культури демократизму старшокласників.

6. У дисертаційній роботі мають місце мовні огріхи, що знижують сприйняття дисертації.

Загальний висновок

Вказані зауваження не мають принципового характеру і не можуть вплинути на загальну позитивну оцінку роботи, її результати.

Таким чином, за характером фактичного матеріалу, ступенем його якісного і кількісного аналізу, рівнями новизни і значущості результатів дослідження для педагогічної науки і практики дисертаційна робота Назаренко Галини Анатоліївни «Теорія і практика виховання культури демократизму учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів» відповідає вимогам робіт такого типу, зокрема пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових

3. На наш погляд, авторське трактування поняття «культура демократизму учня старших класів» (ст. 80 дисертаційного дослідження) було б більш переконливим якби автор спочатку обґрунтував змістові компоненти культури демократизму, охарактеризував вікові особливості учнів старшого шкільного віку, а потім на основі аналізу цих складових подав визначення означеного поняття.

4. На думку опонента, у дисертаційному дослідженні варто було б не тільки розкрити змістовий потенціал суспільно-гуманітарних дисциплін для виховання базових основ культури демократизму учнів старших класів, а й запропонувати конкретні механізми (методи, прийоми, засоби), які забезпечать ефективність реалізації означеного потенціалу.

5. На ст. 280 дисертаційного дослідження автором констатується, що «... виховання культури демократизму старшокласників залежить від готовності педагогічних працівників до такої діяльності». Однак, у тексті дисертації відсутній експериментальний матеріал про рівень готовності педагогів до виховання культури демократизму старшокласників.

6. У дисертаційній роботі мають місце мовні огріхи, що знижують сприйняття дисертації.

Загальний висновок

Вказані зауваження не мають принципового характеру і не можуть вплинути на загальну позитивну оцінку роботи, її результати.

Таким чином, за характером фактичного матеріалу, ступенем його якісного і кількісного аналізу, рівнями новизни і значущості результатів дослідження для педагогічної науки і практики дисертаційна робота Назаренко Галини Анатоліївни «Теорія і практика виховання культури демократизму учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів» відповідає вимогам робіт такого типу, зокрема пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових

ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а її автор заслуговує присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання.

Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор
професор кафедри теорії та історії педагогіки

Київського університету імені Бориса Грінченка

[Signature] В.І. Тернопільська

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА Ідентифікаційний код 02136554 ВЛАСНОРУЧНИЙ ПІДПИС Тернопільська засвідчую (ПІБ) <i>[Signature]</i> (підпис) <i>[Signature]</i>
